אין גזעו מחליף אף צדיק ח"ו אין גזעו מחליף לכך נאמר ארז אילו נאמר ארז ולא נאמר תמר הייתי אומר מה ארז אין עושה פירות אף צדיק ח"ו אין עושה פירות לכך נאמר תמר ונאמר ארז וארז גזעו מחליף והתניא [א]הלוקח אילן מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח וקוצץ בסדן השקמה שני טפחים בבתולת השקמה שלשה טפחים בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה בדקלים ובארזים חופר למטה ומשריש לפי שאין גזעו מחליף הכא במאי עסקינן בשאר מיני ארזים כדרבה בר הונא דאמר רבה בר הונא [ב]עשרה מיני ארזים הן שנאמר [1]אתן במדבר ארז שיטה והדס וגו' ת"ר מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים באחרונה התחילו הצבור לצאת אמר להם תקנתם קברים לעצמכם געו כל העם בבכיה וירדו גשמים שוב מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים הוו מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו ת"ר עד מתי יהו הגשמים יורדין והצבור פוסקין מתעניתם כמלא ברך המחרישה דברי רבי מאיר [ג]וחכמים אומרים [ד]בחרבה טפח בבינונית טפחיים בעבודה שלשה טפחים תניא [ה]רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה טפחים והא תניא טפחיים לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה א"ר אלעזר כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך קול שני ריעים אני שומע שנאמר [2]תהום אל תהום קורא לקול צנוריך וגו' אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא (תלתא) ופירסא [ו]שפוותיה וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה לתהומא עילאה א"ל חשור מימיך לתהומא תתאה א"ל אבע מימיך שנא' [3]הנצנים נראו בארץ וגו': היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה כו': ת"ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו רבי יוסי אומר קודם ט' שעות לא ישלימו לאחר ט' שעות ישלימו שכן מצינו באחאב מלך ישראל שהתענה מתשע שעות ולמעלה שנאמר [4]הראית כי נכנע אחאב וגו' ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר הנץ החמה סבר לאשלומינהו א"ל רבי אמי קודם חצות ואחר חצות שנינו שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה כסבורין העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם אמשול לכם [משל] למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו אמר להם תנו לו ואל אשמע קולו שוב שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם שמואל לא שבח של צבור הוא אלא אמשול לכם משל למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואחר כך תנו לו ולשמואל הקטן שבחו של צבור היכי דמי אמר [ז]משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא: מעשה וגזרו תענית בלוד כו': ונימא הלל מעיקרא [ח]אביי ורבא דאמרי תרווייהו לפי שאין אומרים הלל

אלא

ואין גזעו מחליף. אם נפסק: **אף לצדיק.** אין לו זכר. לצדיק אין גזעו מחליף אינו בתחיית המתים: **לצדיק אינו עושה פירות.** אין לו שכר לעתיד: **בתולת השקמה.** נטיעה שלא נקצצה מעולם: **סדן.** שכבר הוקצץ טרונ"ק בלע"ז שנקצץ וחוזר ומתעבה. והוא מלשון סדנא בקדליה יתיב (פסחים דף כח.): **שני טפחים.** שכבר גזעו מחליף: **מן הפקק.** קשר התחתון: **מיני ארזים שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס וגו'.** וכליל להו תלת וכראש השנה (דף כג.) מפרש הוסיפו עליהם אלונים אלמונים אלמוגים: **מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס.** י"ג תעניות שהתענו והלכו עד שגמרו י"ג כדתנן (לעיל דף יב:) עברו אלו ולא נענו כו': **התחילו הצבור לצאת.** מבית הכנסת: **קברים תקנתם.** בתמיה. אין לכם אלא לכו קברו עצמכם מפני הרעב: **געו.** צעקו כמו אם יגעה שור על בלילו (איוב ו) הלוך וגעו (שמואל א ו): **ויהיו הצבור פוסקין מתעניתם.** דתנן (לעיל יב:) עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין עוד כו' אבל נענו שוב אין צריכין להתענות. והני מילי צבור אבל יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא או על צרה ועברה הרי מתענה ומשלים כדאמרן לעיל (דף י:) כך שמעתי: **כמלא ברך המחרישה.** אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרישה: **ברך.** הוא הכלי שחורשין בו ומבריכין אותו סמוך לקרקע כשחורשין בו. כלומר (א) מילא התלם שיראו המים בתלם מחרישתו שקורין קולטר"א: **בחרבה.** קרקע יבישה טפח. כיון דחריבה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ודאי רוב גשמים ירדו: **בעבודה.** חרושה כגון שדה ניר הנכנסים בה גשמים הרבה ג' טפחים דאפי' בגשמים מועטין נכנסין בה בטפח או בטפחיים: **אין לך כל טפח.** כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח תהום עולה ומתגבר ג' טפחים. ואע"ג דסומכא דארעא אלפא גרמידי בפרק החליל (סוכה דף נג:) אפ"ה רטיבותא מהניא: **והתניא.** תהום יוצא לקראתו ב' טפחים: **הא דקתני טפחיים והוא לא בעבודה.** דאע"ג דנכנסו טפח בקרקע פורתא הוא דנחית ואהכי לא נפיק כהו לקבליה שלשה טפחים אלא פורתא טפחיים: **בשאינה עבודה.** דכי נכנסו בה טפח טפי הוא דנחית ונפיק תהום לקיבליה ג' טפחים: **אבע.** לשון נחל נובע: **קול שני ריעים.** ניסוך המים וניסוך היין: **תהום אל תהום קורא.** מים עליונים ומים תחתונים: **לצנוריך.** אותן שני ספלים: **האי רידיא.** מלאך הממונה על הגשמים כך שמו: **דמי לעיגלא.** ול"ג תלתא: **בין תהומא עילאה לתתאה.** בין הרקיע לאוקיינוס היכא דנשקי ארעא ורקיע: **תהומא עלאה.** מים העליונים: **חשור מימיך.** ברקיע: **אבע מימיך.** למטה בקרקע: **הנצנים נראו בארץ.** כלומר כשמנסכין מים בחג שהניסוכין נראו בארץ שאין באין אלא משנה לחבירתה כנץ זה שאינו יוצא אלא משנה לשנה ועת הזמיר הגיע זמירות החג אז קול התור מלאך דומה לשור תרגום שור תור שבשעה שמנסכין מים בחג הוא אומר כן. לשון אחר כמשמעו הנצנים נראו והזמיר הגיע בשעה שקול התור נשמע: [י]**קודם הנץ החמה לא ישלימו.** דאכתי לא חל עלייהו תענית כי נחתי גשמים: **קודם חצות.** דחצות זמן אכילה היא מחצות ואילך חל התענית כיון שלא סעדו בשעת סעודה: **ועשו יו"ט.** מתוך שמחה: **הלל הגדול.** הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו[כ] ומפני שנאמר בו נותן לחם לכל בשר כדאמרינן בשילהי פסחים (דף קיח.): **שכן מצינו כו'.** כלומר שאין לך אדם בעולם שאין תענית חל עליו מט' שעות ואילך אפי' בני מלכים שדרכן לאכול בט' שעות שעד ג' שעות הן ישנים במטותיהן ושוהין ששה שעות ואוכלין וכדאמרינן בפסחים (דף קז:) אפי' אגריפס המלך שרגיל לאכול בט' שעות ביום לא יאכל עד שתחשך שנאמר הראית כי נכנע אחאב מפני ואחאב לא חלה תעניתו עליו אלא מט' שעות ואילך ועד ט' שעות היה יכול לאכול שלא גמר בדעתו להתענות אלא שבא אליהו אותו היום שנכנס בכרם נבות היזרעאלי ואמר ליה הרצחת וגם ירשת וגו' (מלכים א כא) ילקו הכלבים וגו' (שם) וכתיב ויצום שהתענה אותו היום: הכי גרסינן **שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו גשמים קודם הנץ החמה: שבח לצבור הוא.** שעדיין לא קראו ונענו: **למה הדבר דומה וכו':**

אלא

עין משפט נר מצוה

לב א מיי' פכ"ג מהל' מכירה הלכה טו סמג עשין פכ טוש"ע ח"מ סימן רי"ו סעיף יד:

לג ב מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יט טוש"ע א"ח סימן תקעה סעיף יא:

◆

רבינו חננאל

ואקשינן, וכי ארז גזעו מחליף, והתניא הלוקח (לולב) [אילן] מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח [וכו'], בדקלים ובארזין חופר ומשרש לפי שאין גזעם מחליף. ושנינן, האי ארז דנמשלו בו הצדיקים כגון שטה והדס ועץ שמן, וכדרבא דאמר עשרה מיני ארזים הם, והללו כולם אין גזעם מחליף זולתי הארז לבדו. והא דר' אליעזר דירד לפני התיבה ואמר כ"ד ברכות ולא ירדו גשמים, וירד אחריו ר' עקיבא ואמר אבינו מלכינו אבינו אתה ואין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכינו רחם עלינו. ומיד ירדו גשמים, הוו מרננו כולי עלמא רבנן. יצתה בת קול ואמרה לא מפני שרבי עקיבא גדול מר' אליעזר. אלא ר' עקיבא מעביר על מדותיו ור' אליעזר עומד על מידותיו ואינו מעביר. תנו רבנן עד היכן גשמים יורדים וצבור פוסקין מתעניתם כמלוא ברך המחרישה. פי' כשיעור חפירת האת בחרישה, אם ירדו הגשמים כשיעור הזה. [ר' יהודה] אומר בחרבה טפח בבינונית טפחים בעבודה שלשה טפחים, וקיימא לן כר' יהודה. תניא אין לך טפח שירד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים, ואם שדה עבודה שלשה טפחים. א"ר אליעזר בשעה שמנסכין מים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימך קול שני ריעים אני שומע. פי', קול שני צנורים ניסוך המים וניסוך היין הנמשכין מנקבי הספלים שעל המזבח, כדכתיב תהום אל תהום קורא לקול צנוריך. אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי הא רידיא דמיא לעיגלא תילתא. פי' בת שלש שנים, וקיימי בין תהומא עלאה לתהומא תתאה, כדכתיב הנצנים נראו בארץ [ו]עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצינו. פי', קול עגלא הוא קול התורה כתוב בפסוק, כי העגל הוא השור. מתני', היו מתענין וירדו גשמים כו'. תנינן דסוגיא דשמעתין הכי סלקן קודם [חצות] לא ישלימו, והא רבנן נמי דגמרא, ר' אמי ור' יהודה נשיאה בתר דאהדריה, דאמרי אחר חצות (עשו) [שנינן]. ולכולי עלמא אין אומרין הלל הגדול אלא על נפש שביעה, ואי איכא אתרא דחיישי משום שכרות, גומרין הלל הגדול ואחרי כן אוכלין. [ואמאין] הלל הגדול א), דכתיב ביה מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה, .דאמר ר' יוחנן הלל הגדול משעומדין [ב]בית ה'(לל) עד סוף הלל דידן. ואסיקנא, שאין שבח לציבור אב ירדו גשמים קודם הנץ החמה, אלא אם אמרו משיב הרוח [ו]אתא זיקא, מוריד הגשם ואתא מיטרא זהו שבח ציבור, והכל פשוטה היא. ירושלמי. ר' אחא ור' אבהו בשם ר' יוסי בר' חנינא אסור להתענות עד שש שעות בשבת. א"ר יוסי ב"ר אבין מתניתין היא, קודם חצות לא ישלימו, עד כדון צפרא הוא, לאחר חצות ישלימו כבר עבר רובו של יום בקדושה. רבן יוחנן בן זכאי כד הוה בעי דייתות מיטרא הוה [אמר] לספריה אול קום קמיה היכלא, ואיטרו בגין דר' בעי מספרא ולית בחייליה מצטער, ומיד מיטרא נחית. רב אדא .בר אהבה כד הוה שליף מסאניה הוה מיטרא נחית, וכד הוה שליף תרווייהו, הוה עלמא טייף. מפולת בתים הוה תמן, והוה רב מייתי חד מן תלמידוי בביתיה עד דהוו מפנין ביתיה, וכיון דהוה נפיק מן ביתה מיד הוה נפיל. [ואית ד]אמרי (א') רב אדא בר אהבה הוה שלחו לו חכמים מה מעשים טובים יש בידך, שלח להם מימי לא קדמני אדם בבית הכנסת, ולא הנחתי אדם בבית הכנסת ויצאתי, ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא הזכרתי דברי תורה במקום מטונף, ולא הצעתי וישנתי לא שינת עראי, ולא כיניתי שם לחבירי, ולא צעדתי בין החברים. ולא שמחתי בתקלת חבירי, ולא עלה קללת חבירי על מטתי, ולא עברתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי, ולא הקפדתי בתוך ביתי. לקיים מה שנאמר אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי. ב) קבלה ביד חכמים כי ביום שנהרג נבות בו ביום הגיעה השמועה לאיזבל, ובו ביום ירד אחאב אל כרמו לרשתו, ובו ביום אמר לו אליהו הרצחת וגם ירשת. ומיד נכנע. שנאמר ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע את בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט. וגמירי דההיא שעתא שעה תשיעית הואי, וצם שלש שעות האחרונות מן היום ונחשב צום, דכתיב הראית כי נכנע אחאב, אבל ראיה ברוה"ק שנתענה אחאב מתשע שעות ולמעלה ליכא. **הדרן עלך סדר תעניות**

מסורת הש"ס

א) ב"ב פ:, ב) ר"ה כג. סוכה לז. ב"ב פ:, ג) גי' רי"ף ורא"ש ר' יהודה אומר, ד) [תוספתא פ"א], ה) [ס"א ופירסא], ו) [לעיל כד. ב"מ פה:], ז) גי' רא"ש רב ושמואל, ח) נ"ל אין, ט) [מגלה יח.], י) [מד"ה קודם עד ד"ה שכן מצינו שייך לפי המשנה לעיל יט.], כ) [תהלים קלו.].

◆

תורה אור השלם

1. אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר יַחְדָּו: ישעיהו מא יט
2. תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ: תהלים מב ח
3. הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ: שיר השירים ב יב
4. הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִא הָרָעָה בְּיָמָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בֵּיתוֹ: מלכים א כא כט

◆

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ברך פי' כלומר מלוא התלם שיראו:

◆

לעזי רש"י

טרונ"ק. סדן, גזע.
קולטר"א. קנקן של מחרשה (היתד הפולחת את הקרקע).

◆

מוסף רש"י

הובא בעמוד הבא.

◆

רבינו גרשום

מגביהו מן הקרקע. שלא יקוץ סמוך לקרקע, שיחליף גזעו. ארז עצמו אין גזעו מחליף, שאר מיני ארזים גזען מחליף. במלא (ברך) [כון] המחרישה. גומות של מחרישה. כאן בעבודה. שהיא מפורדה דרכה, ונכנסת בה מים טפח מהרה, (אין שוה) [עולה] מלמטה טפחים. וכשאינה עבודה, שהיא קשה, עד שנכנס טפח מלמעלה עולה ג' טפחים מלמטה. שני ריעים. ניסוך המים וניסוך היין. קול צינוריך. היינו שני ניסוכין. וקול התור. מכאן שהמלאך דומה לתור דהיינו עגל. שנ[ת]ענה מט' שעות ולמעלה. שהיה רגיל לאכול בט'. שכן דרך ארם לאכול בשש, ומלך שישן עד שלש שעות אוכל [בט'], ולפי שלא אכל בט' אלא בעשר חשיב תענית. קודם חצות שנינו. דאין משלימין, ואין צריך לו להשלים.

א) נראה דחסר וצ"ל הלל הגדול צריך להתחיל ממזמור שלנו את שם ה' שעומדים בבית ה' וגו' דכתיב ביה מעלה נשיאים וכו'. ב) קמי שמיא כגמרא שכן מצינו באחאב כו'.